

Питання психології

*Полторак С. Т., кандидат педагогічних наук, доцент, начальник Академії внутрішніх військ МВС України (м. Харків)
Пасічник В. І., кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри оперативного застосування внутрішніх військ Академії внутрішніх військ МВС України (м. Харків)*

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ ВНУТРІШНІХ ВІЙСЬК, ЯКИЙ ОТРИМАВ БОЙОВУ ПСИХІЧНУ ТРАВМУ

У статті розкрито сутність поняття психологічного супроводу військовослужбовця внутрішніх військ, який отримав бойову психічну травму, обґрунтовано актуальність та визначено особливості його здійснення в практиці військ.

В статті раскрыто сущность понятия психологического сопровождения военнослужащего внутренних войск, получившего боевую психическую травму, обосновано актуальность и определено особенности его осуществления в практике войск.

The article revealed the essence of the concept of psychological support of internal troops, who received a combat trauma, substantiated the relevance and defined features of its implementation in practice of the troops.

Постановка проблеми. На сучасному етапі активного розвитку теорії та практики морально-психологічного забезпечення службово-бойової діяльності внутрішніх військ відбувається розширення спектру використовуваних технологій впливу на особовий склад, а також понять і категорій, які набувають широкого вжитку й мають застосовуватись фахівцями структур виховної роботи грамотно і доцільно. До них можуть бути віднесені такі важливі методологічні поняття як «психологічний супровід діяльності військовослужбовців» й «психологічний супровід військовослужбовця». Обидва дані поняття змістовно значимі в контексті практики морально-психологічного забезпечення, визначають собою дві різні інноваційні технології психологічного впливу та принципово відмінні за своєю сутністю. Їх диференціація та сутнісне розуміння фахівцями структур виховної роботи є практично значимим елементом їхньої професійної компетентності.

Під психологічним супроводом службово-бойової діяльності розуміють комплекс психологічних заходів, спрямованих на дослідження, оцінку, прогнозування динаміки й корекцію психічного стану військовослужбовців, соціально-психологічних процесів у військових колективах, визначення ступеня боєдатності й підтримання оптимального її рівня в підрозділах у різні періоди професійної діяльності [8]. Це поняття нині достатньо широко застосовується в практиці військ, воно закріплене у керівних документах та військовій психологічній літературі, на відміну від поняття «психологічний супровід особистості», яке з'явилося у дослідженнях останніх років і

представляє собою одну з дієвих моделей психологічної допомоги людині, що зазнала психотравмуючого впливу. Виходячи з особливостей службово-бойової діяльності особового складу внутрішніх військ та можливих наслідків її екстремальних впливів для особистості військовослужбовця, можна стверджувати, що реалізація такої моделі психологічної допомоги в практиці військ є нагальною необхідною та практично значимою, а розуміння сутності та змісту даного поняття є актуальним для всіх суб'єктів морально-психологічного забезпечення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Службово-бойова діяльність військовослужбовців внутрішніх військ як за звичайних так і надзвичайних обставин характеризується підвищеним моральним, психологічним і фізичним навантаженням, пов'язана з небезпекою для їх життя та здоров'я. Службові завдання часто виконуються у відриві від місць постійної дислокації, за будь-яких погодних умов, у нічний час, що викликає порушення ритму харчування, сну, відпочинку, протікання психічних процесів, та викликає ряд додаткових труднощів, негативно впливаючи на психіку військовослужбовців і їх психофізіологічні характеристики.

Як свідчить історичний досвід, діяльність військовослужбовців внутрішніх військ може набувати яскраво вираженого бойового характеру, адже їм доводиться реально стикатися з військовою активністю протидіючої сторони, брати участь у таких діях, як перевірка паспортного режиму, деблокування військових і міліцейських нарядів, оточених збройними бандитами, несення служби на контрольно-перепускних пунктах, участь у розвідувально-пошукових заходах в населених пунктах, на

місцевості й ін. Тобто, службова діяльність в районах надзвичайного стану й збройних зіткнень містить фактори несподіванки, раптовості, високої ймовірності виникнення непередбачуваних подій і ситуацій, що підсилює негативний психологічний вплив на військовослужбовців та їх психологічну напругу.

Крім цього, наявність контактів з правопорушниками, необхідність діяти проти вороже налаштованої частини громадян своєї ж держави може викликати у певної частини військовослужбовців внутрішнє психологічне протиріччя, моральний конфлікт з власними переконаннями. Цей процес, як правило, супроводжується негативними емоційними переживаннями, зниженням психологічної готовності до діяльності.

Перебуваючи під впливом психотравмуючих факторів екстремальної ситуації, військовослужбовці можуть отримати розлади психіки різного ступеня важкості. Це, як правило, веде до часткової або повної втрати працездатності. Причому кількість потерпілих таким чином виявляється досить великою й може коливатися залежно від часу знаходження особового складу під впливом стрес-факторів і їхньої інтенсивності[5].

У загальному плані, основна причина психогенного розладу найчастіше лежить у конфлікті між сильною потребою в самозбереженні й неможливістю її задоволення. Перешкодами до її задоволення можуть бути переконання людини, усвідомлена необхідність виконувати службово-бойові завдання попри виникаючі загрози, відношення до товаришів і т.п. У військовослужбовця, який контролює свою поведінку, мотиви реалізації службово-бойової діяльності виявляються сильніші за прагнення до самозбереження, але від цього внутрішньоособистісний конфлікт не зникає й за певних умов неминує веде до психогенного розладу [9].

За даних обставин військовослужбовці можуть отримати *бойові психічні травми*, під якими розуміють психічні розлади, порушення і захворювання, які ведуть до часткової, або повної втрати їхньої боєздатності в результаті впливу факторів бойової обстановки та умов військової служби на психіку військовослужбовця під час виконання службово-бойових завдань, а також після їх закінчення [2]. До характеристик психотравмуючої події відносяться: ступінь загрози життю; важкість втрат; раптовість події; ізольованість у

момент події від інших людей; ступінь впливу навколишнього оточення; наявність захисту від можливого повторення психотравмуючої події; моральні конфлікти, пов'язані з подією; пасивна або активна роль людини в цій ситуації.

Не викликає сумніву, що військовому психологу необхідно докладно знати передумови та причини виникнення бойових психічних травм, форми їх вияву, способи та прийоми надання кваліфікованої допомоги військовослужбовцям при їх наявності.

Види та форми психологічної допомоги психотравмованим військовослужбовцям залежать від їх психічного і психофізіологічного стану. Коли останній усвідомлює свої психологічні труднощі та стан, що переживає, до нього застосовуються психопрофілактичні методи, які виражаються у психологічному інформуванні, психологічній і соціально-психологічній підтримці військовослужбовця, використанні спеціалізованих психологічних методів, що прискорять відновлення.

У разі виникнення у військовослужбовця певних відхилень від нормального протікання процесів відновлення з ним здійснюється психокорекційна робота, а при появі стійких психічних труднощів надається психотерапевтична допомога. Ці види психологічної допомоги можуть здійснюватись психологом у взаємодії з медичним персоналом. Неспецифічність або специфічність психологічної допомоги визначається глибиною і важкістю бойових психічних травм військовослужбовця та ступенем спеціалізації способів психологічного впливу, які необхідні для вирішення проблем психологічної реабілітації [3]. Саме ці обставини актуалізують значимість психологічного супроводу особистості як технології психологічного впливу при виникненні психічних травмувань військовослужбовців, а також визначають **мету даної статті**: розкрити сутність, зміст та особливості здійснення психологічного супроводу військовослужбовця внутрішніх військ, який отримав бойову психічну травму.

Виклад основного матеріалу. Психологічний супровід особистості визначається Н.Г. Осуховою як системна інтегративна технологія психологічної допомоги, що передбачає підтримку природних реакцій, процесів і станів людини та створення умов для її переходу від допомоги ззовні до самопомоги [7]. Цей науковець підкреслює, що в рамках

супроводження створюються не штучні відносини між фахівцем та клієнтом, як у випадку психотерапії, а природні підтримуючі стосунки.

Проведене нами теоретичне дослідження дозволяє стверджувати, що нині супроводження особистості розглядається як особлива пролонгована модель психологічної допомоги та спеціально організований процес, спрямований на створення перехідного простору і безпечних умов, у яких стає можливою реконструкція образу світу й відновлення зв'язків людини з самою собою, оточуючим світом та суспільством. У рамках цього перехідного простору в процесі своєї діяльності психолог ненав'язливо та природно передає людині, яка звернулась по допомогу, своє ставлення до світу та продуктивні способи взаємодії з ним. При цьому він поступово, крок за кроком, розширює зони відповідальності клієнта.

У якості основних характеристик психологічного супроводу особистості виступає його процесуальність, пролонгованість, недирективність, зануреність у реальне повсякденне життя людини, а також особливі підтримуючі стосунки між учасниками цього процесу [4].

У кожному конкретному випадку завдання супроводу визначаються особливостями життєвої ситуації людини. Так, при супроводі особистості в період травмуючої кризи, викликаній екстремальною ситуацією, це – спеціально організований процес переходу від старого життєвого простору до нового, де стає можливою реконструкція суб'єктивного образу світу та формування продуктивних моделей поведінки, прийняття життя у всіх його проявах, готовність і здатність змінюватись, бути творцем свого життя [7].

Використання методу моделювання дозволило встановити, що у процесі здійснення супроводу військовослужбовця внутрішніх військ, який отримав бойову психічну травму, логічно та доцільно виділяються три основні стадії:

- діагностична, яка є підґрунтям для визначення мети і завдань подальшої роботи;
- реабілітаційна - відбір та використання психологічних засобів впливу;
- завершальна - аналіз результатів та підведення підсумків спільно пройденого шляху.

Особливостями діагностичної стадії супроводу є:

- трансформація діагностики у спільне дослідження - разом з психологом військовослужбовець усвідомлює свою

життєву ситуацію, систему уявлень і відносин, причини своїх ускладнень, у такому діалозі клієнт більш активний та самостійний ніж у випадку експертизи;

- спрямованість її на виявлення у військовослужбовця наявних ресурсів розвитку та самопомоги;

- єдність діагностики та психологічної допомоги, тобто не тільки визначення актуального стану військовослужбовця, а й стимулювання у нього мотивації до самопізнання та самозмін, виявлення особливостей, які важливі для гармонізації його відносин з собою та світом.

Важливими діагностичними показниками, які дозволяють орієнтуватись щодо ступеня адаптованості військовослужбовця до життя є:

- його образ Я - уявлення про себе та свої можливості вилити на власне життя, впевненість у собі; уявлення про інших, про те що можна від них очікувати в складній ситуації та ставлення до інших;

- психологічний час особистості - уявлення про своє минуле, теперішнє й майбутнє та індивідуальне переживання своїх духовних і фізичних змін з часом; спрямованість активності та її характер (чи на вирішення виниклого протиріччя, чи на відчуження від реального життя, від людей, від власних ресурсів);

- фіксованість або гнучкість способів поведінки (стереотипне негнучке реагування і конформна поведінка, або ситуаційно обумовлений вибір способів діяльності та поведінки).

На реабілітаційній стадії фахівці, спираючись на результати діагностичної стадії, створюють умови необхідні та достатні для реконструкції кризового образу світу, формування продуктивних моделей поведінки й повноцінної адаптації військовослужбовця у соціумі, а також реалізують гнучкі індивідуальні програми підтримки та реабілітації. При цьому використовуються методи та прийоми різноманітних напрямів психотерапії. Найбільш часто – біхевіорально-поведінкової, когнітивної, клієнт-центрованої терапії, психодрами, гештальттерапії, арттерапії, тілесної терапії. Але, як свідчать результати нашого дослідження, головне не метод, який використовує фахівець, а наскільки цей метод відповідає загальному напрямку роботи з перетворення життєвої ситуації клієнта.

Особливо значимим у супроводі є зворотній зв'язок, який отримує психолог у роботі з клієнтом. Від уміння уловлювати

зворотній зв'язок та маневрувати у відповідності до нього залежить успіх спільної роботи. Саме тому для успішного здійснення супроводу психолог має бути зрілим фахівцем. Він повинен сприяти створенню умов для переживання, об'єктивації, рефлексії та реконструкції образу світу клієнта.

У відповідності з закономірностями переходу від позиції жертви до позиції відповідальності за своє життя, описаними у науковій літературі, виділяються наступні етапи реабілітаційної стадії [1, 3, 4 6, 7, 8].

1. Створення безпечного простору, який сприяє відчуттю безпеки у фізичному бутті, а також довіри до фахівця.

2. Відреагування травматичного досвіду та відродження у постраждалого військовослужбовця бажання жити й віри у можливість позитивного майбутнього.

3. Робота з руйнівними почуттями, результатом якої стає розчищення внутрішнього простору.

4. Прийняття та зміцнення свого образу Я.

5. Розширення внутрішнього простору, зміна способів взаємодії з оточуючими.

6. Засвоєння нових життєвих ролей та моделей поведінки.

7. Формування готовності до змін за межами перехідного простору у реальному житті.

У завершальній стадії два основні завдання: 1) повне прийняття людиною відповідальності за себе та своє життя; 2) вихід з позиції клієнта й відокремлення від фахівця, який здійснював супровід.

На цій стадії важливо надати військовослужбовцю можливість обговорити процес спільної роботи, деталізувати ті зміни, які вже відбулися у його житті, або ж можуть статися, й конкретизувати плани на майбутнє.

Таким чином, викладене вище дозволяє сформулювати наступні **висновки**.

1. Для роботи з військовослужбовцями, які отримали бойові психічні травми в екстремальних умовах службово-бойової діяльності оптимальною моделлю психологічної допомоги може служити психологічний супровід особистості.

2. Зміни, виникаючі при психологічному супроводі, дозволяють військовослужбовцю відновити розірвані зв'язки зі світом, знайти точку опори у самому собі, вони приводять до формування нового, позитивного образу світу, нових відносин з собою та іншими людьми.

3. Проходячи з фахівцем всі описані стадії супроводу, військовослужбовець реконструює основні структурні ланки свого суб'єктивного образу світу, переходить від позиції жертви до позиції людини, яка відповідає за те, що з нею відбувається й набуває здатності успішно реалізувати себе у соціумі.

4. Особистісні властивості, які набуває військовослужбовець у процесі психологічного супроводу, стають основою успішного вирішення подальших ускладнень у процесі його життєдіяльності.

5. Перспективним напрямком подальших досліджень стосовно психологічного супроводу військовослужбовця, який отримав бойову психічну травму, має стати, на наш погляд, розроблення орієнтовної методики його здійснення та відпрацювання практичних рекомендацій посадовим особам, які використовуватимуть цю модель психологічної допомоги в практиці морально-психологічного забезпечення діяльності військ.

Література

1. Екстремальна психологія: [підручник] / [Євсюков О.П., Куфлієвський А.С., Лебідев Д.В. та ін.]; за заг. ред. проф. О.В. Тімченка. – К.: Август Трейд, 2007. – 502 с.
2. Караяни А.Г. Прикладная военная психология / А.Г. Караяни, И.В. Сыромятников - СПб.: Питер, 2006. – 480 с.
3. Крайнюк В.М. Теорія та практика психологічної допомоги / В.М. Крайнюк. – К.: НАОУ, 2003. – 158 с.
4. Малкина-Пых И.Г. Психологическая помощь в кризисных ситуациях / И.Г. Малкина-Пых. – М.: Эксмо, 2008. – 928 с.
5. Марьин М.И., Касперович Ю.Г. Психологическое обеспечение антитеррористической деятельности: учеб. пособ. / М.И. Марьин, Ю.Г. Касперович. – М.: Издательский центр «Академия», 2007. – 208 с.
6. Основи роботи психолога внутрішніх військ МВС України: навч. посіб. / [І.І. Ліпатов, І.І. Приходько, Ю.Б. Ірхін та ін.]. - Х.: Акад. ВВ МВС України, 2008. - 152 е.
7. Осухова Н.Г. Психологическая помощь в трудных и экстремальных ситуациях: учеб. пособ. [для студ. высш. учеб. завед.] / Н.Г. Осухова. – М.: Издательский центр «Академия», 2007. – 288 с.
8. Теорія та практика психологічної допомоги: навч. посіб. / [В.І. Пасічник, І.І. Ліпатов, Л.Ф. Шестопалова та ін.]. – Х.: Акад. ВВ МВС України, 2011. – 252 с.
9. Ягупов В.В. Військова психологія: підручник / В.В. Ягупов. – К.: Тандем, 2004. – 656 с.